



УДК 94 (477)

Козирев О.С., Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухо-
млинського

Козирев Олег Сергійович (1959 р.н.). У 1981 р. закінчив історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Кандидат історичних наук, доцент кафедри політології МДУ ім. В.О. Сухо-млинського. Має 65 наукових праць, у т.ч. 8 навчально-методичних посібників та підручників, написаних у співавторстві. Коло наукових інтересів – *народництво в Україні 60-80-х років XIX століття*.

Персональний склад “комітету 12-ти” Київської “Старої Громади” у 1875-1876 роках

У статті визначається персональний склад “комітету 12-ти” Київської “Старої Громади”, що підтримував видавничу діяльність М.П. Драгоманова в еміграції.

The article pointius out the members of “committiee of 12-tu” of Kyiv “Old Gromada” who suppokted M.Dragomanov’s publishing activity in emigration.

У сучасних умовах важливого значення набуває розробка й утвердження глибоко обгрунтованої новітньої концепції історії України. У зв’язку з цим варті уваги деякі недостатньо вивчені проблеми громадського руху 70-80-х рр. XIX ст., зокрема зміст, форми і характер діяльності “комітету 12-ти” Київської “Старої Громади”, особливості взаємодії київського і женецького осередків “комітету 12-ти” на різних етапах його існування тощо. У запропонованій статті визначається персональний склад “комітету 12-ти”, що зумовлено також необхідністю деміфологізації української історії на персоналістичному рівні.

“Комітет 12-ти” “Старої Громади” (“Комітет дванадцяти на Подолі”) у вересні 1875 р. – січні 1876 р. займався визначенням змісту і напрямку планованого до видання періодичного органу та умов зарубіжного відрядження М.П. Драгоманова. Ці події достатньо описані в історичній літературі, але питання щодо персонального складу вищезначеного комітету носить дискусійний характер [1]. У зв’язку з цим особливого значення набуває пошук і введення до наукового обігу нових джерел, в першу чергу спогадів, листування та інших документів безпосередніх організаторів від’їзду М. Драгоманова за кордон.

У цьому плані варті особливої уваги чернетка незакінченої статті В.П. Науменка “Коротенький огляд минулого в Старій громаді” [2]. Володимир Науменко (1852-1919) був прийнятий до “Старої Громади” у 1874 р., а з 1875 р.

виконував обов’язки її скарбника [3]. Також за дорученням товариства він редагував деякі матеріали, що надсилалися М.П. Драгоманову до Женеви, листувався з ним [4].

Будучи добре інформованим, автор статті згадує, що організацією виїзду М.П. Драгоманова за кордон займався “комітет з 12 осіб”, а не “Стара Громада” у повному складі, в якій налічувалося тоді 55 членів, крім “суголосного ґрунту” (тобто співчуваючих). Далі В. Науменко пише: “З цих 12 осіб живих поки 2; останні – Антонович, Беренштам, Драгоманов, Житецький, Зібер, Ковалевський, Михальчук, Лоначевський, Цвітковський, Шульгін” [5]. Прізвища ще двох діячів він не назвав, можливо, через побоювання переслідувань з боку влади або з етичних міркувань.

Тож, за свідченням В.П. Науменка, до складу “комітету 12-ти” входили: В.Б. Антонович (1834-1908), В.Л. Беренштам (1839-1904), М.П. Драгоманов (1841-1895), П.Г. Житецький (1836-1911), М.І. Зібер (1844-1888), М.В. Ковалевський (1841-1897), К.П. Михальчук (1840-1914), О.І. Лоначевський (1841-?), Ю.Ю. Цвітківський (1843-1913), Я.М. Шульгін (1851-1911).

Згадана стаття писалася, певно, між 1914 і 1919 роками, коли пішли з життя К.П. Михальчук (що помер останнім із названих осіб) і В.П. Науменко. Це датування дає можливість встановити прізвища ще двох учасників “комітету 12-ти”. Одинадцятим, на нашу думку, був сам В. Науменко. Зокрема, про це свідчить

активний учасник драгоманівських молодіжних гуртків 80-х років Б.О.Кістяківський, за словами якого, В.П.Науменко у 1876 році був “у тій, більш тісній групі товариства, що складалася з дванадцяти чоловік, яка вирішила через переслідування українських культурних починань в Росії перенести свою діяльність за кордон” [6].

Дванадцятим учасником “комітету 12-ти” був один з тих діячів, хто активно співпрацював з М.П.Драгомановим у справах женецького видавництва і залишався в живих після 1914 року, а саме: Ф.К.Волков (Вовк) (1847-1918) або Є.К.Трегубів (1848-1920). Стосовно останнього В.П.Науменко згадує: “Коли відряджали за кордон М.П.Драгоманова і умовлялися з ним, Є.К.Трегубів не жив у Києві, в цей час він служив у Глухові, де провів два роки” [7].

Тож дванадцятим учасником комітету можна вважати Ф.К.Вовка. Цієї ж думки дотримується й авторитетна дослідниця життя й діяльності цього діяча О.О.Франко. Факт входження Ф.К.Вовка до складу “комітету 12-ти” підтверджується також його подальшою активною співпрацею з М.П.Драгомановим [8].

Наведемо інші точки зору, яких дотримуються дослідники щодо кола учасників “комітету 12-ти”. Зокрема, у статті І.П.Житецького без посилань на джерела названо з цього приводу “майже без сумніву” 10 прізвищ старогромадівців, а саме: В.Б.Антонович, В.П.Науменко, П.П.Чубинський (1839-1884), К.П.Михальчук, П.І.Житецький, В.Л.Беренштам, Ю.Ю.Цвітківський, М.В.Лисенко (1842-1912), М.В.Ковалевський, І.В.Рудченко (1845-1905). Щодо двох неназваних учасників комітету І.Житецький висловив думку, що це могли бути Є.К.Трегубів, М.П.Старицький (1840-1904), Ф.Т.Панченко (помер на початку 1900-х рр.) або О.І.Лоначевський-Петруняка [9].

Ще один варіант неповного складу вищезначеного комітету, при відсутності доказів, запропонував співробітник Українського наукового інституту у Варшаві Г.Лазаревський, який навів 11 прізвищ: В.Б.Антонович, В.Л.Беренштам, Ф.К.Вовк, М.П.Драгоманов, П.І.Житецький, М.В.Ковалевський, М.В.Лисенко, О.І.Лоначевський-Петруняка, К.П.Михальчук, М.П.Старицький, Ю.Ю.Цвітківський [10].

У монографії А.М.Катренка і Я.А.Катренка, присвяченій діяльності “Старої Громади”, з посиланням на спогади І.В.Антоновича названо 12 учасників “комітету 12-ти”: В.Б.Антонович, М.П.Драгоманов, В.Л.Беренштам, П.Г.Житецький, Ю.Ю.Цвітківський, О.І.Лоначевський-Петруняка, К.П.Михальчук, М.В.Ковалевський, М.В.Лисенко, Ф.Т.Панченко, М.П.Старицький, О.О.Русов (1847-1915) [11]. Стосовно О.Русова зазначимо, що з 1874 р. і майже до середини 1875 р. він жив у Петербурзі, а в травні 1875 р.

виїхав до Праги, де займався організацією видання “Кобзаря” Т.Шевченка. До Києва він повернувся тільки навесні 1876 р., коли М.Драгоманов вже перебував в еміграції [12].

Тож свідчення В.П.Науменка, як безпосереднього учасника згаданих подій, заслуговує, на думку автора, найбільшої довіри. Можна зробити висновок, що до складу “комітету 12-ти” належали: В.Б.Антонович, В.Л.Беренштам, Ф.К.Вовк, М.П.Драгоманов, П.Г.Житецький, М.І.Зібер, М.В.Ковалевський, О.І.Лоначевський-Петруняка, К.П.Михальчук, В.П.Науменко, Ю.Ю.Цвітківський, Я.М.Шульгін. Наведемо стислі біографічні відомості про цих діячів.

Антонович Володимир Боніфатійович – історик, археолог, етнограф, археограф. У 1850-х рр. навчався на медичному, а потім на історико-філологічному факультетах Київського університету. Наприкінці 1850-х рр. – один з організаторів гуртка “хлопоманів”, Київської громади. З 1878 р. – професор Київського університету. У 1863-1880 рр. був головним редактором Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві, з 1881 р. – головою Історичного товариства Нестора Літописця.

Беренштам Вільям Людвігович – педагог, археолог. У 1862 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Брав участь в організації недільних шкіл у Києві, працював у гімназіях Кам’янець-Подільського (1865-1868), Києва (1868-1879). У 1879 р. був висланий з України, викладав у гімназіях Пскова, Петербурга. Повернувся до Києва у 1898 р. Співробітник газети “Киевский телеграф”, журналу “Киевская старина”.

Вовк (Волков) Федір Кіндратович – етнограф, фольклорист, антрополог, археолог. Навчався у Новоросійському і Київському університетах. Зі студентських років брав активну участь у громадівському русі. Зазнав переслідувань з боку царського уряду. З 1879 р. і до 1905 р. в еміграції. Проживав у Румунії, Швейцарії, Франції. З 1899 р. – дійсний член НТШ у Львові. Як один із складачів брав участь у зарубіжних українських виданнях творів Т.Шевченка (Прага, 1876; Женева, 1878). З 1907 р. працював приват-доцентом, а з 1917 р. – професором Петроградського університету.

Драгоманов Михайло Петрович – публіцист, історик, літературознавець, фольклорист, філософ, громадсько-політичний діяч. У 1863 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, де після захисту дисертації обійняв посаду доцента. Упродовж двох років перебував у науковому відрядженні в Німеччині, Італії, Австро-Угорщині. Ще студентом брав активну участь у громадівському русі, у 70-х рр. – активний діяч “Старої Громади”. Звільнений у вересні 1875 р. з університету через політичну

неблагонадійність, був змушений на початку лютого 1876 р. емігрувати через Галичину і Угорщину до Австрії, а згодом до Швейцарії. У Женеві видавав збірник “Громада” (1878-1882). З 1889 р. на запрошення болгарського уряду працював професором кафедри всесвітньої історії Софійського університету. В Болгарії провів останні роки свого життя.

Житецький Павло Гнатович – філолог, педагог. Навчався в Київській духовній академії (1857-1860), на історико-філологічному факультеті Київського університету (1860-1864). Один із співзасновників і активних діячів Київської громади. Працював у гімназіях Кам’янець-Подільського, Києва. У 1880 р. через політичну неблагонадійність був висланий з Києва і впродовж наступних двох років викладав у середніх військових навчальних закладах Петербурга, в Академії генерального штабу, в Петербурзькому університеті. Після повернення в Україну працював учителем російської мови в Київському Володимирському кадетському корпусі (1882-1893), Дійсний член Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (1873), Історичного товариства Нестора Літописця (1879), НТШ у Львові (1903), член-засновник Українського наукового товариства у Києві (1906), член-кореспондент Петербурзької Академії наук (1898). Один з основоположників наукового дослідження української мови.

Зібер Микола Іванович – вчений-економіст. Закінчив юридичний факультет Київського університету (1866). У 1873-1875 рр. працював доцентом, потім професором політичної економії та статистики Київського університету. Член Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, один з організаторів кооперативного руху в Україні. З 1875 р. і до 1884 р. перебував в еміграції в Швейцарії. За кордоном підтримував тісні зв’язки з українськими та російськими політемігрантами, співпрацював з М. Драгомановим.

Ковалевський Микола Васильович – педагог, історик, публіцист. У 1860 р. після закінчення полтавської гімназії поступив на історико-філологічний факультет Київського університету, з якого був виключений через демократичні погляди та громадську активність з правом скласти іспити в Харківському університеті. Після здобуття університетської освіти (1865) та закінчення Вищих педагогічних курсів при Головному військово-навчальному управлінні в Петербурзі викладав історію в Київській військовій гімназії, вчителював у Петербурзі, Полтаві, а з весни 1878 р. служив у міській управі м. Одеси. З 60-х рр. – активний учасник Київської, а у 1878-1879 рр. – Одеської громад. Впродовж 1879-1882 рр. перебував на засланні у м. Мінусинську. Налагоджував перевезення українських

видань через кордон, влаштував таємні склади нелегальної літератури на території України, збирав кошти для фінансування видавничої діяльності М. Драгоманова, а також Русько-української радикальної партії. Надавав матеріальну підтримку галицьким виданням “Народ”, “Хлібороб”, Громадський голос”, “Радикал”, “Житте і слово”.

Лоначевський Олександр Іванович – етнограф. Закінчив Київський університет. Працював вчителем Новгород-Сіверської гімназії, інспектором Олександрівської ремісничої школи у Києві. Редагував твори народної творчості, що друкувалися у “Записках” Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Зібраний ним етнографічний матеріал надруковано у збірнику “Пісні про кохання” (1864).

Михальчук Костянтин Петрович – вчений-філолог. У 1859-1862 рр. вчився на історико-філологічному факультеті Київського університету, який не закінчив. Учасник “гуртка хлопманів”, Київської громади. Через свої політичні погляди і діяльність переслідувався поліцією. З 1869 р. працював бухгалтером на цукровому заводі, а з 1873 р. завідував головною конторою акціонерного товариства “Київський пивоварний завод”. У приватному помешканні К. Михальчука відбувалися засідання “комітету 12-ти”. Автор наукових праць з української філології, що написані на замовлення Російської Академії наук.

Науменко Володимир Павлович – історик, етнограф, педагог, літературознавець, філолог. У 1873 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, тривалий час викладав у навчальних закладах міста. 1905-1914 рр. – засновник і директор гімназії у Києві. З 1875 р. – скарбник “Старої Громади”. 1893-1906 рр. – редактор-видавець журналу “Киевская старина”, часопису “Україна”, з 1906 р. – учасник київської “Просвіти”. 1914-1917 рр. очолював Українське наукове товариство ім. Т. Шевченка у Києві. У березні-квітні 1917 р. виконував функції заступника голови Української Центральної ради. Один з організаторів національної системи освіти в Україні. Влітку 1917 р. був призначений заступником, а згодом і куратором Київської шкільної округи. У грудні 1917 р. вийшов з партії кадетів і став ініціатором створення Української федеративно-демократичної партії. В останньому гетьманському уряді – міністр народної освіти. 1918-1919 рр. займався науковою роботою в Українській Академії наук. Влітку 1919 р. був заарештований більшовиками і розстріляний.

Цвітківський Юрій Юрійович – педагог, громадський діяч. Закінчив Київський університет. Один із засновників Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Брав

участь у редагуванні газети “Киевский телеграф”. Переслідувався поліцією. Викладав у київських, петербурзьких, московських учбових закладах. Співробітник журналу “Украинская жизнь”.

Шульгін Яків Миколайович – історик, педагог. У 1874 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, викладав у київських і одеських гімназіях. Активний учасник Київської, а з 1878 р. – Одеської громад. Впродовж 1879-1883 рр. перебував на засланні у Єнісейську і Красноярську. У 1899 р. повернувся до Києва. Дійсний член НТШ у Львові, Історичного товариства Нестора Літописця, Українського наукового товариства ім. Т.Шевченка у Києві. Співпрацював у газеті “Киевский теле-

граф”, журналі “Киевская старина”, видавництві “Вік”. Автор праць з соціально-політичної історії України XVII-XVIII ст., історії Коліївщини [13].

Тож, до кола ініціаторів і організаторів зарубіжної місії М.Драгоманова належали відомі, різнобічно обдаровані представники патріотично настроєної української демократичної інтелігенції, які самовіддано боролися за кращу долю своєї вітчизни і проявили себе як у політичній, так і в національно-культурній діяльності. Наявність різних точок зору з питання персонального складу “комітету 12-ти” “Старої Громади” потребує подальшої дослідницької роботи в цьому напрямку.

Література

1. Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женецький соціалістичний гурток. – Відень, 1922. – С. 50–53; Катренко А.М., Катренко Я.А. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60-90-ті роки XIX ст.). – К., 2003. – С. 116-118.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського НАН України. Відділ рукописів (ІР ВР). – Ф. І, спр. 47081, арк. 1-3 зв.
3. Палієнко М. Повернення із забуття: портрет вченого, журналіста, видавця Володимира Науменка. – К., 1998. – 40 с.; Провідники духовності в Україні: Довідник / За ред. І.Ф.Кураса. – К.: Вища школа, 2003. – С. 73.
4. Архів Михайла Драгоманова. Листування Київської Старої громади з М.Драгомановим (1870-1895 рр.). Т. 1 / За ред. проф. Романа Смаль-Стоцького. – Варшава, 1938. – С. 425.
5. ІР ВР. – Ф. І, спр. 47081, арк. 3.
6. ІР ВР. – Ф. X, спр. 4887, арк. 15.
7. ІР ВР. – Ф. І, спр. 49600, арк. 1-4.
8. Франко О. Федір Кіндратович Вовк (1847-1918): Дослідження, спогади, бібліографія. До 150-ліття з дня народження вченого / УВАН у США. Джерела до новітньої історії України. – Т. 4 / Ред. М.Антонович. – Нью-Йорк, 1997. – С. 56, 59-63.
9. Житецький І.П. Останній виїзд М.П.Драгоманова за кордон // Україна. – 1926. – Кн. 2-3. – С. 34.
10. Архів Михайла Драгоманова. – С. 301.
11. Катренко А.М., Катренко Я.А. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60-90-ті роки XIX ст.). – С. 117-118.
12. Катренко А.М., Петрук Б.В. Олександр Олександрович Русов. – К.: Нора-прінт, 1998. – С. 14.
13. Козырев Олег. Сотрудничество украинских народолюбцев и еврейской интеллигенции в киевской прессе (1880-1886 гг.) // Материалы Седьмой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. Ч. 1. – М.: Пробел, 2000. – С. 87-90; Провідники духовності в Україні: Довідник. – С. 40, 41, 47, 48, 73, 347, 348, 376, 377, 410-412, 424, 425, 598, 599.

Надійшла до редколегії 06.06.2006 р.